

Holberg

Af Bjørn Andersen

Holberg	1
Holberg var europæer med base i København	3
Natur- og statsretten.....	3
Enevælden og Danske Lov	3
Den gode gud og al verdens ondskab.....	5
Ligeberettigelsen	6
Fæstebøndernes vilkår.....	6
Hvorfor <i>kom</i> ligeberettigelsen?	7
Komedierne	7
»Jeppe på Bjerget«	8
Folk siger vel i Herredet, at Jeppe drikker; men de siger icke, hvorfor Jeppe drikker.....	9
Hvordan spille »Jeppe« i dag?.....	9
Litteratur og AV-materiale	10
Litteratur	10
Holberg selv	10
Om Holberg. Personer fra 1700-tallet.....	10
Holbergs sprog	11
Danske Lov og Kongeloven.....	11
1700-tallet. Oplysningstiden	11
Landboforhold	12
AV-materiale.....	12
Teksteksempler	14
Danske Lov [1683]	14
Ludvig Holberg: Om kønnes ligeberettigelse [1739].....	16
Ludvig Holberg: Epistler [1748]	21
Epistel nr. 29.....	22
Epistel nr. 49.....	24

Jørgen Jørgensen Sorterup: Fogedkneb [1715-1716]	27
Christian Martfelt: Af Hyænejagten [1771]	31
BA.....	34

Holberg var europæer med base i København

Holberg er én af de mest centrale kulturpersonligheder i Danmark. Han var nordmand af fødsel og kom først til Danmark da han skulle tage studentereksamen, men eftersom det dansk-norsk-islandske kulturcentrum lå i København, var det hér han slog sig ned, og her han fik sin base.

Holberg rejste meget i sine yngre år. Han var på en mislykket rejse til Holland, så på en mere vellykket til England – og endelig var han i Tyskland, Frankrig og Italien, hvor han sugede til sig. Han besøgte nogle af de gode biblioteker og overværede diskussioner, men gik helt individuelt til værks og sprang dét over som andre lagde vægt på, at tage eksaminer og at skrive lærde afhandlinger.

Holberg blev professor ved Københavns Universitet; ikke fordi han var lærd, og han tog hverken eksamen som bacchalaureus, magister eller doktor, men fordi der var nogen der støttede ham. Han blev med årene en dygtig og flittig formidler, der var langt mere interesseret i at skabe overblik end i at gå systematisk frem gennem et studie af detaljerne.

Natur- og statsretten

På Holbergs tid diskuterede man *naturret og international ret (folkeret)*. Siden Trediveårskrigen var det blevet vigtigt at formulere retslige grundsætninger, der kunne begrundes rationelt, og som kunne anerkendes på tværs af religiøse og politiske uoverensstemmelser.

Ét af de vigtigste temaer drejede sig om hvordan man skulle forholde sig over for skibe der kom fra et neutralt land, men som fragtede gods til et krigsførende, et emne som den hollandske Hugo Grotius allerede havde skrevet om i 1600-tallet.

Et andet tema handlede om hvordan man kunne begrunde samfundsordenen, og hvordan man skulle opfatte forholdet mellem kongemagt og befolkning.

Holberg har ikke selv bidraget til at udvikle naturretten eller folkeretten - som en anden dansker, Martin Hübner – gjorde senere i 1700-tallet, men han skrev over flere omgange en kyndig fremstilling af naturretten. Styrken i hans udgave var at man ikke behøvede at være juridisk specialist for at forstå grundtankerne, og dermed har han bidraget afgørende til at udbrede tankerne i den læsende del af samfundet og blandt dem der fra 1746 blev uddannet som dansk jurist, dvs. som praktisk orienteret jurist, der læste sit fag på dansk i modsætning til de klassisk, latinsk, uddannede jurister.

Enevælden og Danske Lov

Fra reformationens indførelse i 1536 blev Danmark styret af en protestantisk konge, men han var stærkt påvirket, undertiden domineret af Rigsrådet, dvs. de største af de adelige godsejere. Men de udmattende svenskekrige i

1650'erne gav anledning til og mulighed for at kongen satte sig igennem og sammen med præsteskabet og borgerne etablerede et stærkt kongestyre.

De adelige jordgodsejere havde under Enevælden stadig stor indflydelse, især lokalt på deres egne godser, men staten blev nu ledet efter et centralt princip, og derfor var det »naturligt« at man i langt højere grad end før udviklede en samfundsbærende ideologi, der fra begyndelsen havde tydelige religiøse islæt.

Ét af de vigtigste elementer var at etablere et fælles lovgrundlag, og det skete dels ved at formulere Kongeloven i 1665, dels ved – efter et langt forarbejde - at skrive Danske Lov der blev udstedt i 1683 (omtrent da Holberg blev født).

I Kongeloven står bl.a.: »Danmarckes og Norges EnevoldsArffveKonge skal være herefter og aff alle undersaatterne holdes og agtes for det ypperste og høyeste hoffved her paa Jorden offver alle Menniskelige Lowe, og der ingen anden hoffved og dommere kiender offver sig enten i Geistlige eller Verdslige Sager uden Gud alleene.«

Teksten er pompøs og – i modsætning til Danske Lov - ikke helt nem at læse, men indholdet er utvetydigt: Kongen er suveræn, hans magt må ikke anfægtes, han hæver sig over alle i det danske rige. Der er kun én der står over ham – Gud – og kongens mandat hviler på ham alene, ikke på folket. Ville man anfægte Kongen, anfægtede man også det religiøse grundlag. Anfægtede man præsterne, anfægtede man hele samfundsordenen.

Det er ironisk at Griffenfeld - som spillede en afgørende rolle for at realisere det statslige omstillingsprojekt, som sammen med Fredrik 3' formulerede Kongeloven, og som var med til at igangsætte arbejdet med Danske Lov – var blandt de første til på sin krop at opdage hvad der mentes med at Kongen var enevældig.

Danske Lov er et sammensat værk, der videreførte tidligere juridisk sædvane, men som også formulerede samfundsordenen, og som – ved at følge den ydre struktur i Moseloven – ajourførte straffeloven.

Holberg hævdede, for det var politisk nødvendigt, ikke mindst i skismaet mellem de »regelrette« protestanter og pietisterne, der udviklede sig på Frederik 4's og Christian 6's tid, at han skrev *sin* udgave af naturloven på et korrekt religiøst grundlag. Men når Holberg hævdede at han gjorde noget »korrekt«, skal man se godt efter; i virkeligheden bevægede han sig hen til nogle af tidens *prekære* problemer, vendte og drejede argumenterne og lagde op til at man gjorde sig sine egne tanker.

Holberg var en betydningsfuld figur i denne brydningstid, men han tilhørte ikke magtens centrum, og dén indflydelse han fik var derfor ikke direkte og kortsigtet, som indirekte og langsigtet.

Den gode gud og al verdens ondskab

Hele livet igennem var der særligt ét problem Holberg tumlede med, men som han ikke kunne finde en tilfredsstillende løsning på. Enten måtte han lægge vægt på at løsningen skulle være videnskabeligt og logisk holdbar – altså bevises ved empiriske og logiske argumenter - eller også skulle den være religiøst holdbar; han kunne ikke forene de to synsvinkler.

Problemet kaldes *teodicé*-problemet og drejer sig om et gammelt paradoks, der havde fået fornyet aktualitet som følge af krigene i 1600-tallet: Hvordan kunne man på den ene side hævde eksistensen af en almægtig, alvidende og algod Gud, når der skete så mange rædselsfulde ting i Verden? Der syntes at være en konflikt mellem de grundlæggende religiøse principper og virkeligheden der ofte var ubærlig eller uacceptabel: Enten var Gud ikke alvidende, ikke algod eller ikke almægtig, var der filosoffer der mente – hvoriblandt én af Holbergs vigtigste inspirationskilder, filosofen Pierre Bayle.

At Holberg ikke kunne løse problemet er ikke mærkeligt, for ingen har siden hans dage kunnet løse det på overbevisende måde, hverken når talen var om menneskabte konflikter eller om naturskabte katastrofer som tsunamien.

Konklusionen synes – også i dag - at være at man enten må man tænke ud fra et rationelt grundlag (som i sagens natur må være udogmatisk og a-religiøst) eller også énstrenget ud fra et religiøst.

Holberg blev ganske vist ved og ved med at diskutere forskellige facetter af problemet, lige fra sine yngre dage til sine sidste år, men til sidst gav han op, eller også lod han som om han gav op. Hvad Holberg dybest set mente, er meget svært at afgøre.

I de første år gik han på med krum hals, men jo ældre han blev, desto mere usikker blev han tilsyneladende, og hvor han havde lagt ud med – måske - at ville modbevise Pierre Bayle, endte han på det nærmeste med at bekræfte ham. Men en mulighed kan være at Holberg i sin høje alder ville lade sine læsere drage deres egne konklusioner, hvad enten de gik i en dogmatisk eller i en u-dogmatisk, måske næsten ateistisk, retning?

Holberg hjalp sine læsere ved at finde relevante argumenter frem, men drog ikke – i det mindste ikke offentligt – konklusioner på deres vegne og slet ikke nogen der gik i en rabiat, frtitænkerisk retning.

Sådanne konklusioner kunne i øvrigt let have givet alvorlige politiske, økonomiske og retlige problemer for ham selv, måske koste ham hans stilling, men hvad der måske var endnu vigtigere: »Forkerte« konklusioner kunne rejse problemer ude i samfundet, føre til at »skæve« intellektuelle og mange med dem ville begynde at anfægte den samfundsmæssige orden.

Helt umulig er dén tanke ikke i betragtning af det store røre der opstod i den pietistiske bevægelse, eller rettere sagt i den folkelige del af den. Efter en tid sejrede de ortodokse tanker, men der var mange »almindelige mennesker« og nogle teologer som på Christian 6's tid havde sympati for de demokratiske

tanker i Brødremenigheden, og helt forsvandt forsvandt dette folkelige islæt ikke under Enevælden.

Ligeberettigelsen

Vég Holberg tilbage med hensyn til teodicé-problemet, lagde han derimod ikke fingrene imellem hvad angik kønnes ligeberettigelse.

Holberg kunne ikke forstå hvorfor kvinderne altid havde en tilbagestående rolle, mædende en fremstående. Der var mange uduelige mænd, men også mange duelige kvinder, der kunne være mindst lige så dygtige til at styre både den lille og den store husholdning.

Som bekendt fulgte man ikke déngang Holbergs synspunkter. Én grund kunne være at han ofte brugte en humoristisk form og dermed svækkede sine argumenter. Men *havde* Holberg holdt sig til helt seriøse argumenter, havde han fx skrevet et lærd værk om dette emne, så var det ikke sandsynligt at resultatet var blevet meget anderledes.

Der er sammenhænge hvor det er rationelle argumenter der er de afgørende – det gælder når talen er om naturvidenskabelige emner, hvor man kan opstille hypoteser og modhypoteser, hvor man kan foretage eksperimenter og modeksperimenter for at nå til en holdbar konklusion – men i mange sammenhænge er det andre ting der er afgørende, hvad enten det skyldes ideologiske eller magtmæssige grunde eller begge dele.

Fæstebøndernes vilkår

Hen over midten af 1700-tallet opstod der tunge diskussioner om hvordan man skulle forholde sig til fæstebøndernes vilkår. Holberg nåede akkurat at give sit besyv med ved at påpege at godsejere og bønder var indbyrdes afhængige; forstod parterne deres rolle, ville begge parter høste fordele deraf. Opførte godsejerne sig ikke indsigtfuldt, ville først bønderne dernæst godsejerne lide store og måske uoprettelige tab, der – må man forestille sig – også kunne føre til at samfundet og staten led skade.

I tiden efter Holberg ændrede fokus sig. Man begyndte at diskutere tingene på en anden måde: Skulle man erstatte hoveri med en pengemæssig afgift? Skulle man afskaffe bøndernes fællesdrift af deres jorder? Skulle man lægge op til en udskiftning og til at bønderne skulle drive deres jorder hver især?

Løsningen blev at hoveriet blev afskaffet, og at der over en forholdsvis kort periode skete en kraftig omlægning af landbruget, og årsagen var det blev klart at en ny form for drift ville give økonomiske fordele for alle parter.

Denne omlægning fik voldsomme følgevirkninger. Fæstebønderne blev forvandlet til frie bønder, og de frie bønder – der blev mere og mere selvbevidste - organiserede sig siden med andelsforetagender og skabte en

højskolebevægelse. Kirken blev en folkekirke, og endelig etablerede landbobevægelsen sig som en stærk politisk magtfaktor.

Hvorfor kom ligeberettigelsen?

I dag er mænd og kvinder ikke ligeberettiget i alle henseender, andelen af mænd og kvinder er fx meget forskellig i de forskellige erhverv, og uddannelsesforholdene og lønningerne er også meget forskellige. Men der er dog siden 2' Verdenskrig sket en lige så stor ændring som da fæstebønderne i sin tid blev frie bønder og fik omfattende økonomisk, kulturel og politisk magt.

Ændringerne er påvirket af ideologiske og politiske synspunkter – uden dem var ikke meget sket - men hovedkraften har også hér været af økonomisk art.

De samfundsmæssige og individuelle konsekvenser er opstået i en kombineret bevægelse. På den ene side har en række økonomiske og sociale behov manifesteret sig. På den anden side er det i stigende grad blevet muligt at løse husarbejdet ved en anden samfundsmæssig arbejdsdeling og ved at det er blevet muligt at købe tekniske hjælpemidler til en overkommelig pris. Endelig er der sat ord på krav og behov og uddannelsesniveaue er løftet betragteligt.

Komedierne

Går man til det mest kendte Holberg har skrevet, måske også dét der har fået den største samfundsmæssige betydning, er det komedierne. Der blev spillet teater i Danmark før Holberg, men han var dén der grundlagde et *dansk* repertoire, tilmed et repertoire der både skulle underholde og belære. Holbergs teater bestod ikke af akrobatik, stærke mænd og musikalske divertissementer, men af intriger og dialoger som man skulle more sig over og lære af.

Dén kritik og skepsis man kan finde mange andre steder hos Holberg, fik sit største gennemslag i komedierne. I nogle af komedierne var budskabet klart, i andre mere komplekst, og det ejendommelige er at én af de komedier - der var blandt de mest komplekse - er blevet opfattet ganske anderledes, vel nærmest som en kritik af de store, når de leger med de små.

»Jeppe« var formentlig ment som en farce af Holberg, ikke som et samfundskritisk stykke eller som et stykke der skulle bidrage til at frigøre fæstebønderne. Men tilskueren måtte – uanset hvad hensigten kan have været - få medynk med bonden, dén der var undertrykt af alle de andre. Jeppe havde selv ansvar for sin situation og måtte derfor også straffes; hans situation var slem, men måske var den endnu værre da komedien var slut, og det kunne nok kalde på medynken, så meget mere som det var umuligt at se Jeppe lære af sin egen historie?

»Erasmus Montanus« - der ligesom »Jeppe« foregår på landet - er langt mere entydig på trods af sin ironiske intrige og lige så ironiske konklusion: Erasmus måtte straffes og lære af sin egen historie, fordi han opførte sig tåbeligt og

førte sig frem; han blev skubbet i sin egen fælde. Men – i modsætning til dem på bjerget - havde han indset at det gamle verdensbillede på én gang var forældet, samtidig med at det stadig kunne sætte sig igennem.

»*Jean de France*« måtte straffes, men havde ikke ret i noget som helst; han var fra første færd og til sin bortgang en tåbelig farcefigur. Han mente at være med på moden, men forstod hverken sig selv eller dén verden han levede i.

Herman von Bremen (i »*Den Politiske Kandestøber*«) måtte også straffes. Han kendte ikke sig selv, han troede - fejlagtigt - at han havde potentiale som politisk leder, og disse ting i forening gjorde ham let at narre.

»Jeppe på Bjerget«

I slutningen af 1700-tallet og op gennem 1800-tallet kom bondesagen på dagsordenen i Danmark som et frigørelsesprojekt og et politisk projekt, ikke før.

Spørgsmålet blev efterhånden diskuteret i mange forskellige dimensioner, hvad der indikerer at »tiden var moden«, både landbrugsfagligt, økonomisk og ideologisk-politisk. Fra da af og mange år frem var det – umuligt – at diskutere »*Jeppe*« som ren farce.

Selvfølgelig var stykket ment »realistisk«, og *selvfølgelig* ønskede Holberg at støtte den danske fæstebonde, det er siden dén gang blevet en udbredt opfattelse. Men den opfattelse er der ikke meget belæg for i teksten – der i øvrigt blev skrevet og spillet før stavnsbåndet blev indført i 1733.

Holberg anerkendte den dygtige bonde og så ham ikke – i hvert fald ikke ubetinget - som én der var undertrykt, se fx »*Erasmus Montanus*«, hvor forholdet er lige modsat.

Når Jeppe er så undertrykt, har det en meget anden årsag end at Holberg følte sig provokeret over den danske bondes vilkår. Årsagen var at han i sine bøger havde fundet et godt materiale, der kunne gøres til morsomt teater.

Ser man nøjere efter vil man opdage at de bærende elementer i »*Jeppe*« stammer fra den tyske Jacob Bidermanns bog »*Utopia*«, og at der dér er tale om ren komedie.

Men én ting er hvad der har bevæget Holberg og hvorfra han har taget sit stof, noget andet er hvordan hans stykke har virket på det københavnske publikum. Teoretisk set kunne stykket være blevet til noget andet end det oprindeligt var tænkt.

Vi ved ikke meget om hvordan stykket virkede i 1720'erne, kun at stykket faldt på gulvet ved premieren, fordi skuespillerne var uenige, men at det senere blev reddet af student Gram, fordi han kunne spille Jeppe med tydelig sjællandsk dialekt.

Man kunne tro at stykket dermed fik mere realistisk betydning, men virkningen var nok snarere at farcen blev voldsomt styrket.

Folk siger vel i Herredet, at Jeppe dricker; men de siger icke, hvorfor Jeppe dricker

Jeppe drak – men når Holberg stillede spørgsmålet: »Men siger man *hvorfor* han drikker?«, så ledte han ganske bevidst sin tilskuer på vildspor. Nogle tilskuere har givetvis fattet ironien, mange ikke. Der er akkurat samme sandhed i spørgsmålet, som når en person nu om stunder skyder ansvaret for sin elendighed eller sit misbrug over på forældrene, samfundet eller *de andre*.

Når Nille har vendt op og ned på samfundsordenen – og påtaget sig ansvaret for familien – stammer det fra Bidermann. Holberg har muligvis været fornøjet med at også *dette* omvendingsaspekt er med, men hensigten har næppe været, også i »Jeppe«, at plædere for en kønnes ligeberettigelse.

Man kan ikke *bevise* disse tolkninger, de forekommer blot at være de mest indlysende, når man sætter forskellige typer af fortolkning op over for hinanden.

Havde Bidermann og Holberg levet i dag, var Holberg næppe sluppet fra det; han var blevet dømt for plagiat og havde måttet svare erstatning til Bidermann eller eventuelt se sit værk konfiskeret af Fogeden.

Jens Baggesen, der i 1785 udgav *sin* »Jeppe« var derimod næppe blevet dømt, for *hans* udgave har ikke meget med hverken Bidermann eller Holberg at gøre, men var – om man skal være venlig – en munter skriveøvelse.

Baggesen var et fremmeligt menneske, men dengang en meget ung digter. Få år efter udgav han en dansk oversættelse af Holbergs samfundskritiske roman »Niels Klim«, og det var et arbejde af langt højere kvalitet.

Hvordan spille »Jeppe« i dag?

Nogle vil have at Holberg skal være som altid – hvad dét så måtte være. Nogle vil spille Holberg på en mere »fri« måde. Hvad man skal vælge, kan man ikke sige noget éntydigt om; det må afhænge af hvad der er idéen bag – og om stykket virker på sit publikum.

Er det centrale at katten leger med musen?

At en misbruger er gået i hundene? At man skal holde sig fra at drikke?

At »Jeppe« beskriver forholdene omkring 1720?

Der er mange muligheder, og de kan alle bruges.

Litteratur og AV-materiale

Litteratur

Holberg selv

Ludvig Holberg: »Værker i tolv Bind. Digteren. Historikeren. Juristen. Vismanden«. Udgivet med indledninger og kommentarer af F.J. Billeskov Jansen. Rosenkilde & Bagger, København 1969-71.

Ludvig Holberg: »Jeppe på Bjerget«. Flere udgaver, se fx: »Seks komedier« ved Jens Kr. Andersen, Danske Klassikere, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen (2. reviderede udgave 2004). Heri også: »Jean de France«, »Ulysses Von Ithacia«, »Erasmus Montanus«, »Don Ranudo de Colibrados« og »Den Stundesløse«.

Just Justesen (pseudonym for Holberg): »Betenkning over Comoedier«, heri om »Jeppe på Bjerget«, kan downloades fra: <http://bjoerna.dk/Holberg/Just-Justesens-Betenkning.htm>

Ludvig Holberg: »Moralske Tanker«, med indledning og kommentar ved F.J. Billeskov Jansen, H. Hagerup, København 1943. Se fx Libr. I, Epigramm. 164: Bønder lever lykkeligere end købstadsfolk.

Ludvig Holberg: »Epistler«, bind 1-8. Udgivet med kommentarer af F.J. Billeskov Jansen, H. Hagerup, København 1944-1954.

Ludvig Holberg: 'Betænkning om kvægsygen'. Kan downloades fra: <http://bjoerna.net/holberg/Kvaegsyge.htm>

Ludvig Holberg: » Om kvinder og ægteskab, etc.«, udvalg ved Jørgen Sonne, Schultz, København 1977.

Om Holberg. Personer fra 1700-tallet

Georg Brandes: »Ludvig Holberg«. Digital udgave med 50 biografier. Kan downloades fra: <http://bjoerna.dk>

Thorkild Borup Jensen: »Ludvig Holberg. En kanonforfatter«. Dansk lærerforening, 2006. Bred præsentation af Holberg.

Lars Roar Langslet: »Den store ensomme. En biografi om Ludvig Holberg«, Gyldendal, København 2002.

Henrik Lyding »*Komisk nar og tragisk helt*«, København 1985. Universitetsspeciale om »Jeppe paa Bierget«. Kan downloades fra: <http://bjoerna.net/holberg/Jeppe-1985-Lyding.pdf>

Gunnar Sivertsen: »Kilden til Jeppe paa Bierget«, Oslo 2006. *Se specielt sidst i bogen gengivelsen af Bidermanns »Jeppe«.* Bogen kan hentes fra:

http://www.nifustep.no/norsk/publikasjoner/kilden_til_jeppe_paa_bierget

»400 biografier fra Holberg til Rahbek«. Digital udgave kan ses eller downloades fra:

<http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007-Biografier-Navneliste.htm>

[Brug Microsoft Explorer eller Opera]. Det meste stammer fra »Dansk Biografisk Lexicon« 1. udgave. Det kan anbefales at konsultere 3' udgave på et bibliotek, dels af faktuelle grunde, dels fordi vurderingerne har ændret sig i årenes løb.

Holbergs sprog

»Holberg-Ordbog« 1-5, redigeret af Aage Hansen m.fl., Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1981-1988.

»Ordbog over det danske Sprog« 1-28, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1919-1956 (2' oplag 1966-1970). Digital udgave findes på: <http://ordnet.dk/ods/>

Danske Lov og Kongeloven

»Danske Lov 1683« og »Kongeloven«. Digitale udgaver findes på: <http://bjoerna.dk>

1700-tallet. Oplysningstiden

Thomas Bredsdorff: »Den brogede oplysning. Om følelsernes fornuft og fornuftens følelse i 1700-tallets nordiske litteratur«, Gyldendal, København 2003. Heri bl.a. om skismaet mellem den ortodokse kirke og de forskellige typer af pietisme på Holbergs tid.

Thomas Bredsdorff: »Oplysningen – alt hvad De behøver for at bluffe Dem gennem en middagskonversation«, Gyldendal, København 2004.

Svend Aage Hansen: »Økonomisk vækst i Danmark« bd. 1, Københavns Universitet & Gad, København 1972. Se særligt kapitel II. Fede og magre år 1720-1783 og III. Reformen og begyndende vækst 1784-1807.

Carl Henrik Koch: »Dansk Oplysningsfilosofi«. Et selvstændigt bind i serien: »Den Danske Filosofis Historie«, Gyldendal, København 2003. Heri et særligt kapitel om Holberg, men også om Sneedorff, Kraft og Eilschov.

John Pedersen: »Lys forude? Oplysningstanker fra Voltaire til Søren Krarup«. Gyldendal, København 2002.

John Pedersen: »tvivl & tolerance. Et skrift om Pierre Bayle«. Museum Tusulanums Forlag, København 2006.

Landboforhold

Claus Bjørn: »Bondefrigørelsen i Danmark. Tre bidrag til den offentlige drøftelse af bondens stilling 1786-1790«, Rosenkilde og Bagger, København 1980.

Claus Bjørn: »Den gode sag. En biografi om Christian Ditlev Frederik Reventlow«. Gyldendal, København 1992.

Kirsten Bøge Henriksen og Lene Hadsbjerg: »Landbrug og landskaber i Vestsjælland – forandring og tilpasning gennem 250 år«, Historiens Hus, Ringsted 2006.

Jens Holmgaard: »... uden at landet besværes. Studier over Frederik 4.s landmilitær med særligt henblik på spørgsmålet om stavnsbånd og bønderkarlenes vilkår i øvrigt«, Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, 1999. Se Birgit Løgstrups kommentar i »Historie« nr. 100 på: http://www.historisktidsskrift.dk/pdf_histtid/100_1/100_1_185.pdf

Thorkild Kjærgaard: »Konjunkturer og afgifter. C.D. Reventlows betænkning af 11. februar 1788 om hoveriet«, Landbohistorisk Selskab, København 1980.

Tyge Krogh: »Det store natmandskomplot. En historie om 1700-tallets kriminelle underverden«, Samleren, København 2000. Se Palle Ove Christiansens omtale på:

<http://www.historie-online.dk/udgiv/fortid/natmand.pdf>

Karin Kryger: »Frihedsstøtten«, Landbohistorisk Selskab, Odense 1986. Heri om arkitektur og udsmykning.

Birgit Løgstrup: »Bundet til jorden. Stavnsbåndet i praksis 1733-1788«. Landbohistorisk Selskab, Odense 1987

Robert Molesworth: »En beskrivelse af Danmark som det var i året 1692«, oversættelse af Svend Lyndrup, efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977. Den engelske tekst kan findes – som faksimile – på: <http://www.constitution.org/cmt/molesworth/denmark.pdf>

Karen Schousboe (red.): »En fæstebondes lov. Erindringer og optegnelser af gårdfæster og sognefoged Søren Pedersen, Havrebjerg (1776-1839)«. Landbohistorisk Selskab, Odense, 1983.

Fridlev Skrubbeltrang: »Det danske Landbosamfund 1500-1800«. Udgivet af Den danske historiske Forening, København 1978.

AV-materiale

Ludvig Holberg: »Jeppe på Bjerget. En film frit efter Ludvig Holberg«, Instruktion: Kaspar Rostrup 1981. DVD-udgave 2006.

»Kongen bød«. Instruktion: Sven Methling 1938. Kan lejes fra Det Danske Filminstitut, se:

<http://www.dfi.dk/DfiKataloget/Instruktoerer/Filmbeskrivelse.htm?id=11522>

Reventlow-museet i Pederstrup Lolland:

<http://www.aabne-samlinger.dk/reventlow/index.htm>

Se også: Publikation og CD om Reventlow:

<http://www.aabne-samlinger.dk/reventlow/fortaellinger.htm>

Teksteksempler

Danske Lov [1683]

Svenskekrigene i midten af 1600-tallet gav anledning til at kongen satte sig igennem og sammen med præsteskabet og borgerne etablerede et stærkt kongestyre, der blev betegnet som Enevælden, og som varede ved i næsten 200 år, dvs. indtil Frederik 7's tid.

Som led i omstillingsprocessen blev der udarbejdet en forvaltningslov, Kongeloven - og nogle år senere en lov der skulle regulere en række grundlæggende forhold i det daglige liv, som fx ejendomsretten og søretten. Desuden handlede én af de 6 bøger om retsplejen; sjette bog handlede om strafferetten og var struktureret over Moselovens 10 bud, *dekalogen*.

Danske Lov fastlagde fx forholdet mellem husbond og tyende og forklarede hvilke samfundsmæssige opgaver sognepræsterne havde ansvaret for. Nedenfor følger et lille udvalg af de bestemmelser, der gjaldt for forholdet mellem præsterne og landbefolkningen:

[3-13-1]

Ingen skal udvisis af sin Gaard, som hand haver fæst af sin Husbond, saa længe hand holder den ved Hævd og Bygning, og den forbedrer, og lovligen gøder sin Jord i Marken, og giver sin Skyld i lovlig Tid, som er Smørskyld til St. Hans Dag Midsommer, Kornskyld til St. Mortens Dag og andre smaa Bede, Giesterj og Oldengield, og anden Rettighed, hver til sin tilbørlig Tid, og er sin Husbond og hans Fuldmægtig i hans Fraværelse hørig og lydig, og ej laaner, lejer, eller fæster, fra sin Gaard Ager, Eng, eller noget af Gaardens Tilliggelse, eller tilstæder nogen anden at bruge noget af Gaardens Tilliggelse, og ej hugger i de Skove, der tilligge, i nogen Maade, uden sin Husbonds, eller hans visse Buds, Minde.

[3-13-2]

Forbryder Bonden sig imod noget af disse Stykker, da haver hand sin Gaard forbrut.

[3-13-7]

Hvilken Bonde der ikke er Vorned, som vil flytte fra sin Gaard og Boelig, skal dertil have skiellig Aarsag, og den lovligen bevise, derefter maa hand opsigte den efter lovlig Kald og Varsel til Husbonden, tre næste Tingdage efter hver andre, for St. Hans Dag Midsommer, og fjerde Tingdag derefter tage det beskrevet; Hvorimod med Skudsmaal ingen Forhindring maa giøris; Og da maa Bonden til Voldermisse der næst efter flytte; Dog at hand efter Opsigelsen til forskreven Tid retter for sig med Landgield, Ægt og Arbeid, og anden Rettighed, som det sig bør, af Gaarden og Boeligen til Husbonden, saa og

svarer til Brøstfældigheden, som til forskreven Voldermisse findis. Forlader hand Gaarden uden lovlig Opsigelse, da bør hand, hvor hand antreffis, at straffis som een Rømningsmand.

[3-14-2]

Præsterne maa ingen Skudsmaal give nogen Vornede, som fra et Stæd til et andet ville flytte, uden de have rigtig Afskeed fra Husbonden, og hans Forlov dertil. Gjør nogen Præst herimod, da bøde hand sexten Lod Sølv, Halfparten til Vornedens Herskab, og den anden halve Part til Præste-Enker.

[3-14-3]

Hvis og nogen af saadanne Personer skulle sig undslaa, eller forstikke fra deris Husbond, da maa de af Husbonden, hvor de antreffis, anholdis, at de til behørige Stæder kunde forskikkis til Gaarde at antage, eller anden Tieniste at forrette, hvor paa ingen Forhindring af nogen maa giøris, naar Husbonden lovlig beviser, at det er hans Vornede.

Ludvig Holberg: Om kønnenes ligeberettigelse [1739]

Holberg har efterladt sig et stort forfatterskab på dansk og latin. Fra han var ung var han opmærksom på forholdet mellem kønnene, og han nåede tidligt til dén opfattelse at magtforholdene mellem kønnene var urimelige. Ét af de steder han har udtrykt sig klarest herom er i bogen »Heltehistorier«, der officielt havde en mere besværlig titel – se billedet.

Andre tekster kan findes i Jørgen Sonnes udvalg: »Ludvig Holberg. Om kvinder og ægteskab, etc.«, Schultz, København 1977.

Meningen med heltebogen var at udvide læsernes horisont ved at fortælle om personer fra Europa, Orienten og Indien, der var lige så betydningsfulde som Plutarks grækere og romere. Holberg skrev om *nogle* grækere og romere, men også om fjerne og store religionsstiftere, som Muhammed, der var meget aktuel på Holbergs tid, tænk på den osmanniske belejring af Wien i slutningen af 1600-tallet.

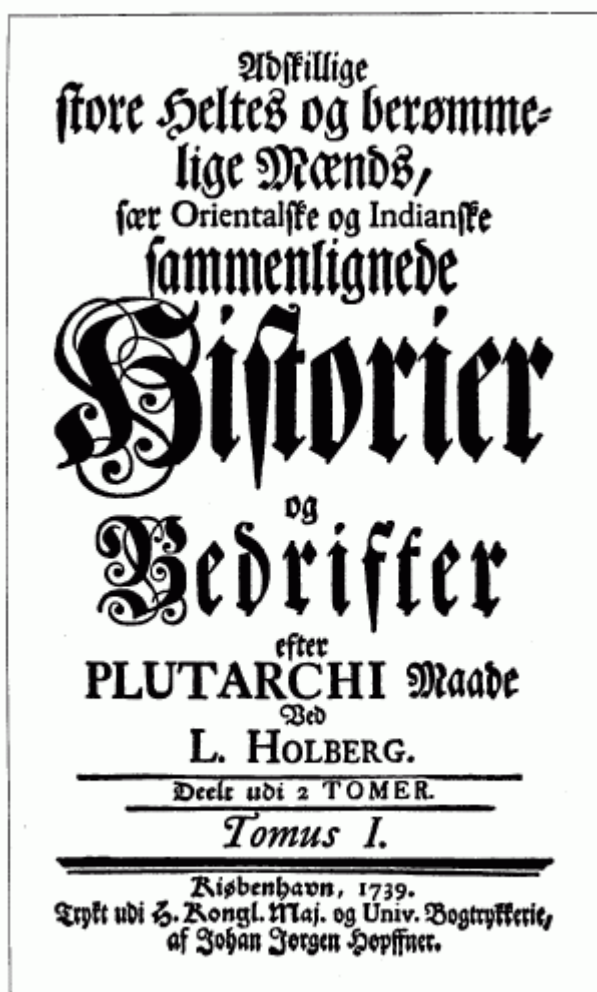
Holberg var naturligvis præget af tidens opfattelse og fordomme, men selv om han ikke brød sig om Muhammed, anstrengte han sig for at fortælle historien korrekt og for at indrømme Muhammed hvad han burde roses for.

Holberg medtog, hvad der var helt særegent for ham, en sammenligning af to kvinder, dronning Zenobia fra oldtidens Palmyra og »nutidens« kejserinde Katarina 1. af Rusland – og nogle år efter fulgte han op med endnu et bind, denne gang kun med »Heltindehistorier«.

De to værker er genudgivet i moderniseret sprog af Henrik Stangerup.

Holberg skrev (bortset fra når han skrev på latin eller når han skrev ord af latinsk oprindelse) i *fraktur*, dvs. med krøllede bogstaver. Her er teksten sat i *antikva*, mens de latinske ord er sat i kursiv. (Spatieret tekst – visse citater – er sat i anførselstegn).

Hvis man søger forklaring på sprogbrugen, så kan man enten gå til ODS / »Ordbog over det Danske Sprog« (der findes på internettet på:

<http://ordnet.dk/ods/>) eller til »Holberg Ordbog« (bind 1-5). Det svære ved Holbergs sprog er ikke så meget de gamle ord, for der er ikke flere end at man kan slå dem op, men de ord som ligner nutidens, men som har ændret mening – et eksempel kunne være ordet *information*, et andet *republiquen* og et tredje *merkelig*.

»Forberedelse« til historierne om Zenobia og Catharina Alexiewna

Det er en almindelig Regel, grundet paa den sunde Fornuft, udi alle menneskelige Forretninger, at eftersee ikke saa meget en Tings Priis, Materie og Navn, som dens Beqvemhed til det som skal foretages og udføres, og i den Henseende undertiden at agte Blye højere end Guld, Træe højere end Marmor, og smaa Ting højere end større. Saaledes er vel en Guld-Plade udi mere Priis end et Ark Papir; men naar man skal skrive et Brev, tager man ikke i Betænkning at udvælge det sidste, som det beqvemmeste. Et stort Skib er gemeenlige meere agted end en liden Baad, kand ogsaa gjøre vigtigere Tienester; men naar man skal passere end Flod, udvælger man heller Baaden, end Skibet, ja tager heller i saa Fald et Trækar end den beste Kobberkiedel. Man betiener sig heller af en, der har Legemets Kræfter end af en sindrig Mand, naar der handles om at bære Malt til Møllen, at hugge Brænde, eller andet strængt Arbeide at udføre; agter derimod den sidste højere en den første, naar man trænger til et got Raad. Naar en hver Ting anvendes til sit Brug, er alting nyttigt og intet udi Naturen forgieves; thi, at der findes saa mange unyttige Ting og Personer udi Verden, er ikke Naturens Skyld, men deres, som tage *quid pro quo*, og heller seer efter Vægt end Beqvemhed. Naar man gjør, som der staar udi *Comoedien* en *habile* Kandestøber til Borgemester, og en *habile* Borgemester igien til Kandestøber, bliver ved saadan *Transformation* tvende nyttige *Subjecta* giorte til uduelige Personer. Man haver seet de fortreffeligste Skrivere ved *Promotion* til Dommer-Embede at være bleven de elendigste Dommere, de største Prædikantere til de sletteste Bispe, de grundigste *Philosophi* til de udueligste Embedsmænd. Hvorfore man i Embeders *Distribution* ikke maa eftersee saa meget en Persons Meriter og Duelighed i almindelighed, som dens Beqvemhed til de Ting, som Embedet udfordrer, og hvor det heder: *hic Rhodus, hic salta*. Hvor tit bliver ikke en Statsmand beleed af en Bonde, en lærd Person af en Skriverkarl, og en stor Kunstner af en Kokkepige, naar de første gaa uden for deres *Sphæra*, og bemænge sig med de Forretninger, hvortil de sidste allene have Beqvemhed. Da *Cicero* adspurdte *Appolonis Oracle* hvad *Studium* han skulde slaae sig til, blev ham svaret: **Følg din Natur**. Gid alle vilde efterfølge dette *Dictatum*; thi i saa Maade vilde der findes faa uduelige Mennesker. Men de fleeste sætte sig imod den Guddommelige Forsynes *Direction*; og ligesom der fortælles om de gamle *Titanes*, føre Krig med Himmelen, ved at *applicere* sig til Ting, hvortil de af Naturen ere ikke skabte. En hver Person, en hver Ting maa derfor anvendes til sit Brug; thi det *Instrument* er best, som passer sig til det Handverk, og den Plante Sæd er best, som passer sig til den Jord, den Skoe som passer sig til den Fod, og den Hat som passer sig til det Hovet.

Dette er saa klart og *demonstratif*, at intet fornuftigt Menneske kand tvile derom; thi omendskiønt derved ofte skeer Misbrug, saa bekiender dog enhver, at udi alle Forretninger, Handteringer og Brug man maa betiene sig af de beqvemste Middeler. Men u-anseed dette, have dog alle Folk saavel i gamle Dage, som nu omstunder, været eenige i at sætte denne Hoved-Regel til Side i Henseende til Qvindekjønnen, og i at dømme den halve Deel af Jordens Indbyggere ubrugelige til vigtige og vanskelige Forretninger. Jeg bekiender sandelig, at alle Menneskers og alle Tidens Samtykke og Overensstemmelse er en Art af *Demonstration*, og at man derfor burde ansee saadan Anordning, som et naturligt *Præceptum*, hvis Naturen, som intet gjør forgieves, ikke havde uddelt sine Gaver til begge Kiøn uden Forskiel. At nægte dette, er at tale imod daglig Erfarenhed. Vel kand herimod indvendes adskillige Ting: 1) At Naturen udi Skabningen selv har *distingveret* Fruentimmer fra Mands-Personer, og ved et *delicat* Legeme og Hud samt spæde Lemmer har tilkiendegivet de sidstes Herlighed frem for de første. 2) Ved Børnefødselen, som i det ringeste nogle Uger om Aaret gjør Qvinde-kjønnen ubeqvemt til mandlige Forretninger. 3) Ved adskillige Tilbøyeligheder, som Ustadighed, Overiilelse, utidig Frygt, Utaalmodighed og andre Skrøbeligheder, som een og anden har merket at findes gemeenligen meere udi det eene end det andet Kiøn.

Hvad det første angaar, da kan vel ikke nægtes, at det eene Kiøn fødes meere spædlemmet, og derfor er mindre beqvemt til Arbeide end det andet: man seer ogsaa den samme Forskiel ved Fødselen blant adskillige umælende Creature af et Slag. Men hvis dette *Argument* for heftigen drives paa, kunde et Fruentimmer maa ske hitte paa saadan Indvending, at, saasom Naturen har *distingveret* Mænd fra Qvinder udi føre og stærke Lemmer, saa har den derved givet tilkiende, at de første ere fornemmeligen beskikkede til grovt Arbeide, hvortil udfordres Legemets Styrke, og de sidste til *subtile* Forretninger, som allene komme an paa Sindet; ja, som der stedse behøves Hoveder og Hænder til at opfinde og *exeqvere*, at den da har dømmet de første til at gjøre Plan til Bygningen, og de sidste til at slaae Kalk, hugge Tømmer, og bære Muursteen dertil, at den har beskikket, at de første, som allene have Hoveder, skulde sidde udi Raadet og Retterne, og de sidste, som bryste sig af deres stærke Arme til at *exeqvere* deres Domme og Slutninger, ja *ordineret* hine at udspeculere, hvorledes en Jord best kand forbedres, saaes og plantes, og overdraget de sidste og stærkere det Arbeide at høste og tærskes Kornet. Det synes derfor ikke tienligt at drive for stærkt paa dette *Argument*, hvorimod kand gjøres slige og andre Indvendinger, og fornemmeligen siges det: at hvis Naturen har uddeelt Sindets Gaver uden Forskiel til begge Kiøn, og der ofte udi et hvert Land findes Mangel paa beqvemme Hoveder til vigtige Tings Forretninger, hvi da paa engang i Henseende til Fødselen allene at udelukke den halve Deel af det menneskelige Kiøn.

Det *Argument*, som tages af Qvindekjønnets Barnefødsel og de Uleiligheder, som derved følge, synes at være af større Vægt: men det er Spørsmaal, at hvis Fruentimmeret havde anden Optugtelse, om det og ikke skulde have andre Barselsenge? Der ere fundne, og endnu findes Qvinder, som Dagen efter Barnefødselen gaa til deres sædvanlige Arbeide igien, og er det efter Reisendes Vidnesbyrd Brug udi et vist Land, at Konen staar op, saa snart hun har fød

Barnet, og Manden lægger sig i hendes Sted paa Sengen for at modtage *Gratulationer*. Men jeg sætter, at Naturen udfodrer den Tiid, som Barsel-Qvinder gemeenligen bruge efter Fødselen, saa følger dog deraf intet andet, end at hun bliver udi 6 Uger om Aaret ubeqvem til Forretninger, da derimod mangan Mand, som intet Hoved har, er ubeqvem det heele Aar igiennem; og, naar Beskaffenheden er saadan udi et Huus, kand den Maade ikke være saa daarlig udi ovenmelte Land, og den Mand gjør ikke ilde, der siger til saadan Kone: **Gak strax til Skriver-Bordet igien, medens jeg lægger mig i dit Sted, saa kand begge Ting blive vel forrettede.**

Hvad 3) Fruentimmerets Tilbøueligheder anbelanger, da kand vel ikke nægtes, at der gemeenligen udi større Grad findes udi Qvindekjønnen de Skrøbeligheder, som forhen ere opregnede. Men der spørges, om de samme flyde af Naturen eller af Vanen og Optugtelsen; her spørges, hvis en ung Pige blev opdragen til mandlige Forretninger, hvis hende blev betroed vigtige Sager, som hun udi *Republiquen* maatte staae til Ansvar for alleene, hvis hun blev holden til at gjøre Regnskab for hvert et unyttigt Ord hun taledede, hvis Tapperhed blev regnet hende til Dyd, og Frygtagtighed til Last, om man ikke i steden for Feil og Skrøbeligheder vilde finde lige saa mange Dyder. Ligesom, hvis Mandkiøn havde saadan Optugtelse som Fruentimmer, vilde man see mange Dyder forvandlede til Feil og Skrøbeligheder, saa at løs Snak vilde maa skee komme til at hede Mandfolks Sladder, Overiilelse, Mandfolks Skrøbelighed; og ligesom det nu heder, naar en Feil begaaes, at man maa holde et skrøbeligt Qvindemenneske saadant til gode, saa kunde Talemaaden blive saadan: man maa ikke regne saa nøje med en skrøbelig Mandsperson.

Dette siger jeg vilde komme an paa en Prøve, for at see, om ikke Vanen og Optugtelsen *confunderes* med Naturen, og, hvis det er sandt, hvad som fortælles om de *Schytiske Amazones*, item de Nordiske Skiold-Møer, da kan mand sige at Prøven har været giort. Jeg vil ikke tale om de Indvendinger mod Fruentimmeret, som findes anførte udi Zille Hansdotters Forsvars-Skrift, saasom de alle ere urimelige og latterlige; men allene henvise Læseren til samme Skrift, hvor de findes besvarede paa den Maade, som de fortiene¹.

Denne min *Critique* sigter ikke til at tilegne Fruentimmeret nogen nye Rett, men allene til at vise, at dets *Exclusion* fra alle vigtige Forretninger er vanskelig at bevise af Fødselen, og at de *Argumenter*, som gemeenligen bruges, ikke holde Stik. Vil man derimod grunde sin Rett allene paa Guds Befalning, saa er det ustridigt, at Herredømmet tilkommer Manden, hvorvel deraf intet andet kand *infereres*, end at en Huusfader er Hoved for Familien, hvilket og i alle Maader er overensstemmende med Naturens Lov, som forkaster alle to-hoved Regiment. Men deraf flyder just ikke, at Fruentimmeret

¹ Holberg henviser til et satirisk skrift han første gang udgav i 1722, og som han – med forskellige ændringer – genoptrykte i 1746. Digtet kan findes i Ludvig Holberg: »Værker i tolv Bind. Digteren. Historikeren. Juristen. Vismanden«. Udgivet med indledninger og kommentarer af F.J. Billeskov Jansen. Rosenkilde & Bagger, København 1969-71. Se bind II, s. 303 ff.

bør udelukkes fra alle vigtige Forretninger, tvertimod, den sunde Fornuft *recommenderer* dertil de Beqvemmeste, og en hver Mand gjør viisligen, der overdrager sine Kone det, som hun kand gjøre bedre end han selv. Hvad kunde vel synes unaturligere og meere ugrundet end saadan Lov, at ingen, som var fød med en Vorte paa Kinden, maatte betroes noget Embede, i hvad *Capacitet* han end kunde beraabe sig paa? Eller, at alle de, som havde rødt Haar, ikke maatte forvalte deres egne Midler, endskiønt de besadde den største *oeconomiske* Viisdom? Ligesaa ilde grundet synes Fruentimmerets *Exclusion* fra vigtige Forretninger og dets stedsvarende Umyndighed at være. Verden taber intet ved at lade dem give Raad og dømme, som har best Forstand, og at lade dem føre *Oeconomie*, som haver mest Indsigt og Agtsomhed, den maa hede *Peder* eller *Maria*, den maa være sort eller hvid. Det er ellers forunderligt, at man udi de mindste Ting holder saa stærkt over denne vedtagne Skik, men *dispenserer* derudi i de allervigtigste Ting. Udi alle borgerlige Love maa en Jomfrue, hvor meget hun end tiltager udi Alder og Forstand, stedse være umyndig, og en fornuftig Enke, der udi hendes Ægteskab har ladet see Prøver paa *Oeconomie*, maa efter fordrukken og daarlig Mands Død, som hun selv har regieret tillige med det heele Huus, intet vigtigt foretage unden hendes *Curators* Samtykke og Villie. Udi alle Konge-Lover derimod antages den nærmeste *Princesse* af Blod til Regimente udi en Prindses umyndige Aar, og til regierende Førstinde, naar ingen Prinds er; saa at paa den eene Side et Fruentimmer ikke betroes en Tønde Hartkorns Forvaltning, og paa den anden Side overdrages et heelt Riges og Keiserdoms *Administration*.

Jeg for min Part disputerer Mandkiønnet ikke den Rett, hvis lovlige Adkomst det beviser af nogle 1000 Aars upaaankede *Possession*. Jeg viser alleene, hvad derimod kunde siges, hvis Fruentimmere bemengede sig meere med at skrive Bøger, og tog sig for at *commentere* over *juridiske* og *moraliske* Materier. Mit Sigte er ikke herved at opmuntre Qvinder til at *vindicere* sig nogen Rett, men at formane Mænd ikke at tale for prægtigt om deres herlighed, og at grunde den paa Naturen. Jeg følger ogsaa herudi mit *Naturel*, som gemeenligen er at tage det svageste Parti, hvilket jeg holder for at være en god og ærlig, skiønt jeg har befundet, at det ikke altid er en nyttig *Qualitet*. Jeg sigter endelig herved til at *temperere* visse Skribenteres bittre *Satires* mod Qvindekønnet, hvilket de ved alle Leiligheder afmale med sorteste Farve, og tillægger alle Feil, som naturlige Skrøbeligheder, ey eftertænkende, at en hver Mand ved qvindagtig Optugtelse og *Information* opklækker sine Døttre til qvindagtige Feil og til de Skrøbeligheder, som han siden selv beleer og *censurerer*. Man har jo seet Fruentimmer ved mandlig Optugtelse at have faaet mandlige *Qualiteter*; ja det som meere er, man haver seet mange at have overvundet Optugtelsen, og at være blevne til *Heroinder*. En *Semiramis*, en *Nitocris*, en *Margaretha*, en *Elisabeth*, en *Zenobia*, en *Catharina*, og utallige andre bevise saadant med deres Exempler. Og haver jeg til Beviis herpaa givet de tvende sidstes *Portraits* udi efterfølgende korte Historie².

² Som udelades her.

Ludvig Holberg: Epistler [1748]

Som barn boede Holberg en tid hos slægtninge på landet i Norge og senere var han huslærer hos en sognepræst - og han kendte derfor noget til hvordan tingene gik for sig i en norsk landsby.

Forholdene på Sjælland var ganske anderledes og dem kendte han ikke så nøje førend han – som løn – fik indtægten fra en fæstegård og selv skulle inddrive den og senere fik posten som *kvæstor*, dvs. som universitetets forretningsfører og den der skulle føre tilsyn med de mange fæstegårde, som universitetet ejede. Man må tænke sig at Holberg drøftede de nødvendige investeringer både med fogederne og med bønderne selv.

Holberg brugte ikke mange penge på sig selv og på personlige fornødenheder, men lagde derimod en stor del af sine indtægter til side til investeringer – især i forskellige virksomheder, i lån til husbyggeri i København og til udgivelsen af sine værker, for han var sin egen forlægger og ganske øjensynlig en succesfuld sådan.

Engang i 1730'erne flyttede Holberg midler over i landbrug, først ved at låne penge ud til betrængte godsejere, senere ved at overtage et par herregårde. Den første af disse var Brorupgaard ved Havrebjerg, som han overtog i 1740 ved at konvertere et lån til ejerskab. Holberg skriver at han straks efter gjorde en hel del for at rette op på de tilknyttede fæstegårde.

Forholdene var til tider vanskelige, fx blev mange gårde omkring 1745 ramt af kvægpest, men forholdene blev dog bedre og bedre op gennem 2' halvdel af 1700-tallet – og det var én af grundene til at landboreformerne kunne gennemføres med den styrke og den hurtighed der var tilfældet.

I 1745 gik Holberg endnu et skridt og anskaffede Tersløsegaard nær det nuværende Dianalund. Brorupgaard og Tersløsegaard blev kort efter omdannet til baroniet Holberg, der blev det økonomiske grundlag for det særlige adelige universitet som Sorø Akademi skulle være, og som Holberg gerne ville understøtte. Siden 1660 bestod adelen ikke kun af gamle familier af jordgodsejere, men også af ny-adelige familier, der havde skaffet sig deres rigdom gennem handel og produktion.

Akademiet fik i denne skikkelse ikke mange studerende, men tiltrak en række fremragende lærere som skribenten Jens Schiønderup Sneedorff, fysikeren Jens Kraft og den senere statsmand Ove Høegh-Guldberg.

Holberg har skrevet forskelligt om landboforhold, ikke mindst en længere artikel om kvægsygen (se: <http://bjoerna.net/holberg/Kvaegsyge.htm>), som hans kollega historikeren Hans Gram havde bedt ham om til Videnskabernes Selskab. Desuden har han skrevet en smule om forholdet mellem godsejer og bønder.

Holberg agtede fornuftige bønder højt, men udtalte sig først om om landbrugsdrift i den sidste del af sit liv, således i den underfundige epistel 29 nedenfor, hvor Holberg – efter teksten at dømme – advarer mod at provokere de mange bønder med forskellige tåbeligheder, ikke kun de nævnte, for bønderne dannede et vigtigt grundlag for hele samfundslivet.

I epistel 49 taler han om en nødvendig arbejdsdeling mellem godsejeren og bønderne. Godsejeren må gøre sit, bl.a. understøtte bønderne når det er nødvendigt, men så bør han også kunne forvente at bønderne gør deres.

»Jeppe« handler, kunne man sige, vel også om forholdene på landet, men der er i komedien ikke tale om en realistisk beskrivelse af fæstebøndernes forhold, men om en farce, om et særligt stykke komik der ikke lægger op til at lave om på noget som helst, det er en opfattelse man kan nå til af dramatekniske og strukturelle grunde, men dertil kommer at intrigen slet ikke er inspireret af danske forhold, men stammer fra en fortælling fra 1600-tallet, hvis formål at peppe undervisningen op, ikke for danske eller norske, men for vakse tyske latinskoleelever.

Epistel nr. 29

Til * *

Forgangen Sommer, da jeg var paa min Gaard, og vilde have nogen Underretning om Vand-Møller, sagde en Bonde blandt andet, at en Græs-Mølle er pligtig til at optage sine Stieborder ved Cruses Messe. Dette Ord, Cruses Messe, kom mig heelt underligt for; og kunde jeg ikke giette mig til dets Betydelse, saasom jeg ingen Helgen vidste, som havde ført det Navn af *Cruse*. Da jeg kom til Kiøbenhavn igien, gjorde jeg mig Umage rned at efterlede Ordet, og endelig fandt det i den gamle Siællandske Lov *Lib. IV. Cap. 36.* indført saaledes: *Tha skal han optaghe Stiibord i Cruses Mæsse, ther men gange met Kors;* Det er: Da skal han, nemlig Mølleren, optage Stiebordene, i Cruses Messe, naar man gaaer med Kors. Og mærkede jeg da, at det er Hellig-Korses Messe (*Festum St. Crucis*) som falder ind den 3die *Maji*. Jeg taler aldrig med Bønder, uden jeg jo lærer noget af dem: Thi de *raisonnere* ikke uden om *solide* og magtpaaliggende Ting, hvorom de vide fuldkommen Beskeed. Man kand af dem lære, hvorledes Jorden skal dyrkes, Hæste og Qvæg *conserveres*, Skovene settes i Stand, Gaarder bygges, og en skikkelig *Oeconomie* føres. Derforuden *profiterer* jeg af deres Omgjængelse udi Sproget: Thi jeg lærer af dem gode gamle Danske Ord, som udi Kiøbstæderne ere forglemte, og hvorudi end lærde Folk ere ukyndige, saasom de ere komne af Brug, og ikke findes uden i vore gamle Lov-Bøger. Derforuden er Bøndernes Tale naturlig og uden *Affectation* eller u-rimelige *Complimenter*. Naar en Bonde hilser mig, ønsker han GUds Fred, og naar han gaaer bort, siger han, far vel. En Kiøbstæd-Mand derimod kalder mig for og bag sin Herre, og sig skyldigste Tiener, skjønt han ved alle Leyligheder bevidner, at han er mig aldeeles ingen Tieneste skyldig. Spørger jeg Bonden om Nyt, fortæller han ikke uden det, som han veed, og indskrænker sig udi sin egen Landsbyes Historie, saa at, om jeg hører ikkun lidet, saa faaer jeg dog noget tilforladeligt at vide. Spørger jeg Kiøbstæd-Manden om Nyt, giver han mig et Udtog af de sidste *Aviser*, som jeg selv forhen haver læset, og fører mig igiennem Tydskland, Ungarn, Tyrkiet, indtil

Persien, ja omstændeligen fortæller mig Ting, hvorom han selv ikke veed ringeste Beskeed, og som mig er aldeles ikke magtpaaliggende at vide. Store Kiøbstæder ere store Sladder-Skoler, hvor u-nyttige Ting blive omtalte udi et u-reent og fordervet Sprog. Kommer jeg der udi et Selskab, hører jeg *Critiqver* over en høyeste Rettes Dom, som samme Dag er afsagt, hvilken nogle rose, andre laste, skiønt ingen ret veed, hvorudi Sagen haver bestaaed. Kommer jeg udi et andet Laug, hører jeg Barberere, Kandestøbere og Spidsborgere at *decidere* udi Stats-Sager, hvorover de selv ikke have mindste *Idée*, saasom de intet vide, uden hvad en Avis-Skriver haver fundet for godt at binde dem paa Ærmene, og som med næste Post erklæres at være Løgn. Kommer jeg udi et lærd *Societet*, hører jeg enten hvad jeg tilforn veed, eller hvad jeg ikke forlanger at vide, og det alt udi en u-naturlig Stiil. Jeg forklarede eengang for en Bonde Indholdet af et *Academisk Programma*, som laae paa mit Bord: Han meenede, at det var et Skiøde paa Gaard og Gods, efterdi det var saa stort; men jeg sagde ham, at derved gaves tilkiende, at en halv Snees Studentere skulle tage *Magister-Graden* i Morgen, og at een af samme Personer var her af Sognet, som han (nemlig Bonden) vel kiendte; og, da jeg nævnede ham ved Navn, fik han Lyst at vide, hvad der paa det store Papiir var skrevet om samme Person. Jeg sagde da, at der findes antegnet, at han er en Søn af en gammel hedensk Afgud ved Navn *Apollo*, og at han tilligemed de 9 andre hans *Cammerader* haver klavret op paa et høyt Bierg, som er meere steilt end Stævens Klint, for der at have Omgjængelse med 9 Jomfruer. Bonden smilede derved, og sagde: Jeg kiender nok Karlen; han er Herr Povels ældste Søn, og haver jeg aldrig hørt, at ham haver været nogen Løsagtighed tillagt. Jeg svarede dertil, at jeg siger ikke, hvad han er, eller hvad han haver gjort, men alleene hvorledes han beskrives paa Papiret. Derpaa gik Bonden bort; og veed jeg ikke, hvad Tanker han fattede, enten om Skrивeren, eller om mig, som forklarede ham Skriftet: Jeg hørte alleene, at der siden mumledes om, at Herr Povels Søn var beskyldet for Leyermaal med 9 Piger; og hvis saadant var sandt, burde han heller staae aabenbare Skrifte, og betale sine Leyermaals Bøder, end nyde *Magister-Graden*. Jeg vilde ikke ønske, at Bønderne vidste fuldkommeligen alle vore andre Idretter og *Studia*; de vilde maaskee i saa Maade fatte høye Tanker om dem selv, og ringe om os andre, ja holde sig for gode til at gjøre os Hoverie og anden Tieneste. Du seer heraf, hvi jeg haver meere Behag i at omgaaes med Bønder end med Kiøbstæd-Folk, og hvi jeg er *sociable* paa Landet og *misanthrope* i Staden. Derforuden ere adskillige andre Ting paa Landet, som kand fornøye Sindet. Jeg finder Behag udi at see Jordens Grøde fremspire, og at indhøstes, at see Kiør og Faar gaae ligesom i *Procession* til deres Sammelpladse Morgen og Aften. Luften og Roelighed foraarsager ogsaa, at min Helbred der er lidt bedre end udi Staden. Intet *incommoderer* mig paa Landet uden Sviin og Hunde. De førstes Selskab plager mig om Dagen, og de sidste forstyrre undertiden min Hvile om Natten, men det er tvende *Nationer*, som man maa holde noget til gode, i Henseende til deres Nytte: Thi Svinene føde os, og Hundene forsvare vort Gods og Eyendom mod Tyve. Hvis du engang vil besøge mig paa Landet, skal det være mig kiært, og maa du blive der saa længe dig lyster, helst om du, som jeg, uden Mad og Drikke kand leve af den pure Luft. Jeg forbliver etc.

Epistel nr. 49

Til * *

Min Herre forundrer sig over, at jeg som en gammel Mand og *Philosophus*, haver villet besværges mig med Jorde-Gods. Jeg meener, at ingen Handtering er en gammel Mand og *Philosopho* meer anstændig end Agerdyrkning. De Frugter, som Jorden bringer tilveje, ere saadanne, som Naturen setter Priis paa, da all anden Herlighed, som erhverves ved andre Midler, grunder sig kun paa *Capricer*, og have ingen anden Priis, end hvad Menneskers Indbildning derpaa setter. Om all Seilads, om Handel paa fremmede Steder ophørede, om Guld og Sølv-Miner bleve udtømmede, om adskillige Konster komme af Brug, tabtes intet virkeligt derved: Tvertimod det var Tegn til, at Mennesket tog af i Forfængelighed: Thi disse sidste ere kun som en *Vernis*, der pryder, da Agerdyrkning føder og opholder det Menneskelige Kiøn. De første Mennesker have derfor anseet Agerdyrkning, som den nyttigste, og i Følge deraf som den anstændigste Handtering. At *Lacedæmonier* holdte sig for gode dertil, og overlode saadant til *Hiloter* eller deres Slaver, viser alleene, at samme Folk derudi vare lige saa selsomme og unaturlige som i alle andre Ting. Alle andre Nationer have været af andre Tanker. De anseeligste Mænd have fordem selv dyrket Jorden med deres egne Hænder, og indtil Førstelige Personer have selv *ageret* Hyrder. *Nullum vitæ genus honestius agricultura*, siger en gammel *Romer*: Og er det derfor, at *Ceres* bliver kalden Jordens Moder, efterdi hun først holdes for at have underviset i Agerdyrkning. Man finder, at de største Regentere nest Gudsdyrkelse have *recommenderet* Agerdyrkning, og at høye Stands-Personer have skrevet Bøger derom. Den *Syracusiske* Konge *Hiero 2.* forfattede et Skrift derom. *Mago* en *Carthaginensisk General* efterlod sig 28 Bøger om Agerdyrkning; hvilke det Romerske Raad lod siden oversette paa Latin. *Cato* den anseeligste *Romer* udi hans Tid haver ogsaa forfattet et Skrift om den *Materie*, som endnu er i Behold. *Varro* og *Columella* tvende andre lærde *Romere* have og skrevet derom; og regner den første 50 saadanne *Autores* alleene blant Grækerne. *Varro* fortæller om en Romersk Raadsherre, der bebreidede *Appio Claudio* hans Pragt og Yppighed med disse Ord: »Her«, sagde han, »seer man ikke uden Guld, Sølv og Marmor, men hverken dyrkede Jorde eller Viingarde: Jeg finder intet, hvorudi dit Lysthuus ligner dine Forfædres«. Det Klagemaal, som *Columella* fører over den Foragt, som Agerdyrkning begyndte at komme udi i hans Tiid, er fyndigt og merkeligt. Han siger blant andet, at man tilskriver Jordens Natur og Luften den Ufrugtbarhed, som ofte sees, hvorvel den største Aarsag maa tilskrives Agermændenes Forsømmelse og Efterladenhed. Ingen Betænkning er grundigere. Jeg selv haver af Erfarenhed mærket, at en af Naturen slet Jord, som drives af en duelig Bonde, er bedre end en god, som besiddes af en slet og forsømmelig Agermand, og at udi en Tiid af 30 Aar, som jeg haver haft med Jordegods at bestille, de beste Gaarde af saadan Aarsag ere blevne de sletteste, og de sletteste igien de beste. Efterdi derfor duelige Agermænd ere saa fornødne, og et Lands Velfærd fornemmeligen bestaaer udi Jordens Drift, saa kunde ingen Anstalt være ypperligere, end at fornye den gamle Romerske Lov,

hvorved de settes udi *Mulct* og Penge-Straf, som bleve overbevisede at have ladet deres Jorde og Agre forfalde. Loven, som af Romerske Skribentere omtales, var denne: *Si quis agrum sordescere patitur, ærarius esto etc.* En saadan Lov var nyttig saavel for Jorddrotten udi særdeleshed, som for Landet i almindelighed. Man seer bedrøvelige Virkninger deraf, at Jorde-Gods falder udi ukyndige, graadige og u-vederhæftige Folks Hænder, hvilke hverken have Videnskab, Villie eller Ævne til at holde Gods ved lige, end sige at forbedre det. Nogle beflitte sig allene paa at ziire deres Hoved-Gaarder, men tænke lidet eller intet paa Bøndernes Jorde, som dog ere Hoved-Gaardenes Spise-Kammere. Andre søge kun at udpine af Godset saa meget som de kand udi deres Tiid, og lade Efterkommerne sørge for Resten. Her udover seer man over alt forfaldne Huuse, u-rygtede Jorde og forhugne Skove. Hvis ovenmelte Romerske Lov hos os blev fornyet, vilde gemeene, fattige og graadige Folk, som søge kun at gjøre alting i Penge, tage i Betænkning at kiøbe Jorde-Gods med fremmede Penge. Enhver bilder sig ind at være Landmand, som kand sige: »Saa meget meere haver jeg til Forpagtning end min Formand; Saa meget gjør jeg af min Skov og mine Fiske-Parke; Saa meget haver jeg ziret og forbedret Hoved-Gaardens Bygning; Alle disse Urte-Gaarde, alle disse Spadsere-Gange ere anlagde i min Tiid«. Men det er det samme, som han vil sige: »See! i hvilket Trældoms Arbeide jeg haver holdet mine Bønder; og er det derfor ingen Under, at de ingen Tiid haver haft at flye paa deres egne Huuse, og at rygte deres egne Agre«, Man bliver ogsaa overbeviset derom, naar man betragter, udi hvad Tilstand Bønder-Godset er udi; da mærker man, at Gaardens Herre er kun Landmand i sin egen Indbildning: Thi Bønder-Godsets Velstand er det rette Beviis paa Landmandskab. Jeg erindrer mig for mange Aar siden at have besøgt en fornemme Herre, paa hvis Gaard jeg saae ingen zirather; og da jeg forundrede mig derover, efterdi han var en bemidlet Mand, tog han mig ved Haanden, førte mig om, og visede mig sine Steen-Gierder, sine prægtige Skove, og sine Bønder-Gaarde, hvilke alle vare udi fuldkommen Stand. Jeg maatte da tilstaae, at han var større Landmand, end han syntes at være; Og haver jeg søgt at efterfølge hans Fodspor paa mit eget Gods, hvilket da det faldt i mine Hænder, var i bedrøveligere Tilstand, end nogen kand *imaginere* sig. Men førend jeg søgte at rense mine Fiske-Parke, at anlegge Frugt-Hauge ved Gaarden, hvor ingen var, eller at pynte paa Værelser, lod jeg de forfaldne Bønder-Gaarde enten forbedre, eller af Grunden opbygge, forsynede dem med Besætning, og lettete Bønderne deres Hoverie. Og, da jeg saadant havde giort, kaldede jeg dem sammen, og sagde: »Nu haver jeg giort mit; nu maa I gjøre eders«. Thi det er herved at mærke, at der ere tvende Maader, hvorved Bønder fordærves; Een, ved at ikke rekke dem Haanden, naar de trænge; En anden ved at lade dem faae, hvad de peege paa, saasom de ved for megen Hielp henfalde til Ladhed og Skiødesløshed. Jeg er ingen Landmand, kand ey heller udi mine Omstændigheder det være; men jeg tager Hoved-Posterne i Agt, og befinder mig derved bedre, end mange, der *subtilisere* og konstle paa alting. Det er med Agerdyrknings Videnskab ligesom med *Philosophie*: Nogle legge Vind paa Hoved-Ting, og lære noget; andre fordybe sig udi *Transcendentalske* Sager, forvilde alting, og vide intet: Thi gemeenligen, naar man hører, at een med en hvid Kiep gaer fra Gaard og

Gods, er det en konstig og *Transcendentalsk* Landmand, det er saadan en, som ved adskillige *Inventioner* forøger sin Jorde-Bog, og giver ikke Agt paa hvad det haver kostet og aarligen koster ham, eller hvad han vinder paa en Side, det taber han dobbelt paa en anden Side, saa at det gaaer ham som en vis Mand, om hvilken fortælles en latterlig Historie saaledes. Da en stor Høytidelighed engang udi Kong *Friderichs* 3 Tiid blev holden, og et vist Sted som var overtrukken med Klæde, blev efter *Processionen* given til Priis, søgte en Mand at føre sig dette til Nytte, og med en Sax afklippede et got Stykke af Klædet, men medens han laae paa Knæ og klippede, listede en Skalk sig bag ham, og skar det heele Bagstykke uformerked af hans Præste-Kiole; hvorudover en Mand, som mødte ham paa Veyen, da han udi sit Favn bar hjem det erobrede Klæde, sagde: »Min gode Hr. Jens! Hvad I haver vundet udi Indtægten, haver I tabt udi Udgiften«, eller efter Ordene: »Hvad I haver vundet fremmen paa, haver I tabt bag til«. Min Herre seer heraf, hvilke *Principia* jeg haver herudi, og hvad Tanker jeg haver om Agerdyrkning. Saasom den af alle Handteringer er den nyttigste, saa er den og den anstændigste, ja for en *Philosopho* den behageligste. *Cicero* siger: *Vita rustica parcimoniae, diligentiae et justitiae magistra est*; Det er: Bonde-Levnet lærer os Huusholdning, opmuntrer os til Arbeide og til Retfærdigheds Øvelse. Ja man kand sige, at saadant Levnet er en *practisk Philosophie*. Hvorudover de største Mænd have sukket efter at komme paa Landet, og anseet saadant som en stor Herlighed. De have, udmattede af unyttige Forretninger og Fortredeligheder, som forefalde i store Stæder, raabt med *Horatio*:

*O Rus! quando ego te aspiciam, quandoque licebit
Ducere sollicitæ jucunda. obliviam vitæ.*

Jeg forbliver etc.

Jørgen Jørgensen Sorterup: Fogedkneb [1715-1716]

Jørgen Jørgensen Sorterup (1662-1723) var præst på Stevns. Han har efterladt sig adskillige digte, der typisk er skrevet i baroktidens pompøse stil.

Sorterup var indviklet i konflikter med en foged, som han anklagede for at snyde. Hans bevæggrund var muligvis at forskellige indgreb og omlægninger mindskede hans egen indkomst.

I 1715-1716 skrev Sorterup en længere redegørelse – på latin – til den nye herremand om hvordan tingene gik for sig i virkeligheden. Der har utvivlsomt været en del rigtigt i Sorterups anklager, men han skal – som alle sandhedsvidner - læses *med et gran salt*.

Denne tekst – og den følgende af Chrstian Martfelt - er uddrag fra en længere artikel der fremkom i december 1804, og som var redigeret af historikeren Laurids Engelstoft. Hos Engelstoft brugtes betegnelsen *forvalter*, her er i stedet brugt betegnelsen *foged*. Sorterup's tekst er for læselighedens skyld opdelt i mindre afsnit.

Hele Engelstofts artikel vil blive udgivet i efteråret 2007 i forbindelse med udsendelsen af en bog om Holbergs »Jeppe«, der har arbejdstitlen *Jeppe på vrangen?* (nærmere vil blive oplyst på <http://holberg.nu> i begyndelsen af skoleåret 2007/2008.

OM FOGEDENS FORRETNINGER I HENSEENDE TIL INDSAMLING AF SKATTER, LANDGILDE, SKATTE- OG LAANEKORN &c.

Intet er bedre for en Godsejer end at have Bønder, der staae sig saa got, at de kan svare baade Husbonde og Konge sit til rette Tid. Derimod er intet ubehageligere for en Foged end at have med saadant et Gods at gjøre; jo fattigere Bønderne ere, deslettere og hastigere gjør han sin Lvkke.

Thi de Bønder, der ere lit velhavende og baade kan og vil betale strax, passe gjerne paa, at Regningen bliver rigtig; og ere saa bange for Restanzlisten som for den største Ulykke; og da de ikke saa tit see sig nødte til at anraabe Fogedens Barmhiertighed, saa har de heller ikke behov saa ofte at stikke noget i hans naadige Hænder; thi de, som ikke kan udrede, hvad de skal, til rette Tid, vide, af saamange Exempler, at de ved et Vink fra Fogeden kan jages fra Huus og Gaard, selv midt om Vinteren.

De maae da see paa enhver muelig Maade at holde gode Miner med ham, og ikke knye ved al den Uret, de i øvrigt maae taale af ham. Saaledes maae de finde sig i, at ved Kornopmaaling enhver Tønde, de skal svare, først rystes og presses vel, siden toppes saa høit som mueligt, og at selv det, som falder paa Jorden, regnes med til Topmaalet. Paa den Maade gaae da paa hver Tønde et par Skiepper over det ordentlige Maal.

Hvor betydelig en Indkomst dette er for Fogeden, veed enhver, som har havt med Kornoppebørselen at gjøre, og vist er det, at naar der betales Skatte-Landgilde- og Laane-Korn, maae man altid regne en fjerde Afgivt til, nemlig Fogdekorn, som Fogeden sluger. Siden skriver han dog Husbonden en 5 Tønder pr. 100 paa Regning for slet Maal, omendskiønt han paa 20 Tønder har afpiint Bønderne over 5.

Ganske andet Maal falder der om Foraaret, naar Bønderne ere i Trang for Sædekorn og maae laane paa Gaarden [herregården]. Da ikke blot giver man dem det sletteste Korn, Fogeden eller Forpagteren, har ladet skille fra deres, som noget, det ej var rimeligt, Kiøbmanden vilde tage imod, men hver Tønde stryges tilgavns, at der ikke skal være noget over det rette Maal; naar de siden skal betale det laante, maae de baade give got Korn og rundelig Maal tilbage, foruden at de maae giengielde Fogedens Godhed med en lille Foræring, et Lam, en Griis eller en feed Gaas.

Det er derfor den lige Vej til Ruin for en Bonde at laane Sædekorn; thi naar han har sat sig saa dybt i Gield, at han enten formedelst Tyngder eller Misvext ikke kan betale det samme Aar, saa kommer han paa Restanzlisten, og inden faa Aar veed han ikke selv hvad han skylder, og hvormange Konstgreb Fogeden da veed at anvende for at berige sig selv, det skulde det klygtigste Hoved ikke være istand til at komme efter, naar ingen løftede Dækket op for ham.

Det er nemlig blevet en almindelig, men højstfordærlig Skik, at naar Bonden betaler en eller anden Afgivt, vil Fogeden ikke skrive det af i de dertil bestemte Bøger, men giver en Qvittering paa en særskilt Seddel; naar Aaret er forbi, lader han Bønderne tilsige, at de skal møde med deres Sedler, regner derpaa sammen, og lader nu de eenfoldige Bønder underskrive som rigtig en Beregning, der ofte i Grunden er meget ubillig.

Til Exempel tiene dette. Naar en Bonde udebliver med Landgilden, saa driver Fogeden i Begyndelsen paa den med Strænghed. Bonden beder om Henstand og lover et par Giæs, en Soe med Grise eller sligt; Fogeden siger da, han vil gjøre sit bedste, og tager imod Gaven med Tillæg af en Tønde Havre til at fede Giæssene.

Naar Høsten er forbi, betaler Bonden rigtig, hvad han havde lovet Fogeden; den ene Høflighed er den anden værd; men hvad han skylder til Husbonden [dvs. herremanden eller proprietæren] er endnu ubetalt, og Fogeden seer igiennem Fingre med, at det immer staaer hen. Men naar Aaret er omme, lader han Bonden kalde og fortæller ham, at Husbonden ikke kan lide Skade for sin Landgilde; den naaae nu betales, om ikke alt saa dog det meste; dog for at hielpe den fattige Mand til Rette, vil han vise ham den Godhed, at føre hans Landgilderestanz over i Skattebogsrestanzen, som Proprietæren maae være Kongen ansvarlig for.

Af de Penge, som han Tid efter anden har faaet af Bonden til de kongelige Skatters Klarering, trækker han da saameget fra, som behøves for at betale hele Landgilden eller en Deel deraf, og det vel at mærke efter Kapitelstaxten.

Saaledes betales nu nogle hundrede Tønder Landgilde Korn med Penge, og Restanzerne komme alle i Skattebogen.

Fogeden og Inspectøren, som gjøre eet med ham, faae stor Tak af Husbonden for deres Iver med at inddrive Landgilden, en Fortieneste, hvori deres Forgiængere have været langt fra at naae dem; men at Restanzerne for de kongelige Skatter imidlertid voxe til nogle 1000 Rd., det lægger man ikke Mærke til.

Naar nu Fogeden skal gjøre Regnskab for det solgte Landgilde-Korn, saa beviser han med Attester uden Ende, at man ikke i næste Bye havde kunnet afsætte Kornet efter Kapitelstaxten, men havde maattet slaae en Mark af paa Tønden. Men Bonden havde betalt Fogeden efter Kapitelstaxten, og den fradragne Mark bliver saaledes i den sidstes Lomme.

For at raade Bod paa alle disse Misbruge, maatte man sørge for, at den kongelige Lovs 5te B. 14 Cap. 51 Art. blev iagttaget. »Saa skal og forholdes, heder det der, med enhver Husbondes Bønder, naar de yde noget Landgild, at det i Bondens Bog bliver afskrevet, og siden forholdes efter den 55 Artikel.«³

Men man seer jo alt omvendt. Fogeden indskrifer ikke strax i de befalede Bøger, hvad der er betalt, men giver blot Sedler derfor, undertiden ikke engang dette, men tegner det op i sine egne Papirer; naar nu Aaret lakker mod Enden, og han skal have de aarlige Regnskaber bragt i Orden, saa samler han Sedlerne og skriver ind i Bogen, ikke hvad han har leveret Bønderne eller paa hvilken Dag, men efter eget Tykke og paa en Maade, at man kan være vis paa, at Bønderne, der ikke forstaae at regne, have liden Fordeel derved.

Og om end nogle af de klogeste iblandt dem mærkede, at Regningen ikke var saa ganske rigtig, saa dog, da de ikke kan rede for sig, maae de lade det blive ved at mumle lit imellem sig selv om, at Fogeden har gjort dem Uret, at han ikke skal blive vred og sætte dem reent fra Huus og Gaard. De Regnskaber, han saaledes har stoppet sammen, lader han derpaa (for at Ingen skal fatte nogen Mistillid til deres Rigtighed) efter alle Formaliteter bekræfte af Vitterlighedsrnænd, hvis Hænder ere ligesaa Villige til at underskrive, som deres Siele til at paatrykke Taushedens hellige Segl, Folk, som han ved een og anden Frihed eller Hielp, især ved lit Udviisning af Skoven, har forberedet og saa at sige tildannet. Derefter indstævnes Bønderne for at høre deres nye Gieldsregister og ifølge Lovene vedstaae de saa nøjagtigen og mesterligen opgiorte Regninger.

3 Sorterup henviser til »Danske Lov« 5-14-51 som lyder: »Kiøbmænd, som handle med Bønder, skulle holde een sær rigtig Bog paa hvis de handle med dem og strax derudi indføre hvis dem betois, og derforuden indskrive det i een anden Bog, som Bonden bør altid at have med sig, naar hand noget vil borge, eller betaler noget af det, som hand borget haver, at det og i samme Bog bliver af Kiøbmanden indskrevet; Hvilken Bondens Bog skal rigtig komme over eens med Kiøbmandens Bog, saa fremt hand noget hos Bonden vil søge; Og skal Kiøbmanden aarligen inden Juel søge at gjøre Rigtighed med Bonden under hans Kravs Fortabelse, om Skylden hos hannem findis; Saa skal og forholdis med een hver Husbonds Bønder, naar de yde noget Landgield, at det i Bondens Bog bliver afskrevet, og siden forholdis efter den tredie og halftrediesindstyvende Artikel, som her efter følger«.

Sandelig, man maae ynkes over dem, naar man hører dem ved egen Tilstaaelse og offentlig Erklæring at vedkiende sig saadan en Summe af Restanzer, og seer dem nedsænke sig selv i saa bundløs en Gield, da de, ifald alting havde været rigtig opskrevet og ærlig beregnet, skulde findes ofte at have betalt mere end deres Skyldighed.

Og heraf seer man, hvorfor en Foged hellere ønsker sig fattige end velhavende Bønder, da de, som kan betale til rette Tid, ikke lade sig gjøre saa stor og saa aabenbar Uret.

Christian Martfelt: Af Hyænejagten [1771]

SØREN. JESPER (Bønder). IGEL (Foged).

Igel. Fanden skal føre dig til dit Arbeid. Staaer du endnu her og dovner? Det Satans Pak forsømmer sig aldrig i Kroen, men naar det gjelder om at Arbeide. Hør Jesper, din Søn skal i Morgen tidlig være her paa Gaarden. Han maae indskrives til Soldat.

Søren. Aa, Hr. Foged! spar ham om det kan skee. Sandt at sige, han er forlovet med min Daatter.

Igel. Jeg har hørt noget om denne Forlovelse. Den skal ikke just være mig imod, dersom jeg kan blive eenig med Jer. Men endeel vil afgiøres i Forvejen. Siger mig, hvad kan I give eders Daatter i Medgift?

Søren. Han og hun holde saa meget af hinanden, og de ere begge saa gode Arbeidere, at de nok tiene sig Føde og Klæder uden Medgift. Naar jeg er død, skal de være mine Arvinger.

Igel. Som jeg siger. I Morgen skal han indskrives.

Søren. Aa, Aa, gode Hr. Foged! Et got Ord finder et got Sted. Han vil dog ikke være Ægteskabs-Dievel. Lad dem komme sammen. Endgang skal jeg dog døe, og da faaer I jo alt mit Efterladenskab ind paa eders Husbonds Gods.

Igel. I Morgen tidlig Kl. 7, Jesper.

Søren. Lad Naade gaae for Ret ... Hielp dog, Hr. Foged! der kan paakomme Eder noget; da I og kan have Hielp behov.

Igel. Ingen Snak. I Morgen Kl. 7.

Søren (tager til Lommen).

Igel. Nu, Søren. Jeg troer, I leder i eders Lomme efter noget Got. Lad see engang.

Søren. Ja, der kan I see. Jeg er ikke saa ringe agtet, endskiønt jeg er en Bondemand. Denne store Sølvdaler er mig foræret, fordi jeg er en duelig Agerdyrker. Nu troer jeg, der skal gøres Ære af alle duelige Mænd, hvad enten de ere Smaa eller Store.

Igel. Glem ikke, Jesper, din Søn. Dersom jeg skal hente ham i Morgen tidlig, da skal Krabadsken svie paa hans Skuldre. *(Han vil gaae bort.)*

Søren. Jeg vil skienke eder to fede Aarings-Sviin dersom ...

Igel (til Jesper:). Det bliver altsaa derved, Jesper, *(til Søren)* Et par gode Aarings-Sviin, siger I, dem blæser jeg af. Aarings-Sviin kan aldrig være fede, de sætte alt i Vexten.

Søren. Og en maver Stud.

Igel. Jesper! din Søn maae være skikkelig paaklædt. Jeg skal laane ham de højhælede Skoe, at han kan synes noget større.

Søren. Naar jeg feder den mavre Stud med Spiremalt, saa vil den og Svinene nok virke saa megen Barmhiertighed hos Jer, at min Stakkels Svigerson bliver fri.

Igel. Hør, Søren! Vil I give mit Herskab 100 Daler; saa vil jeg for Studens og Svinenes skyld, gjøre hvad jeg kan.

Søren (afsides). Han gjør intet for Menneskens skyld, (til *Fogeden*) Ja, Monsør! I og eders Herskab skal blive fornøjet. Maa det nu beroe derved?

SØREN. IGEL. TREKHOLT (Herremand)

Igel. Naadige Herre! Denne Mands Datter har forlovet sig med Jespers Søn, der skulde være Soldat.

Trekholt. Ja, min Ven! kan I løse eders tilkommende Svigerson fra Soldateriet med 100 Daler, og desuden fornøje min Foged.

Igel. Vi ere alt enige om alting.

Søren. Men Herre, jeg er bange, at, naar de har haft Bryllup, saa truer I min Svigerson paa ny med Indskrivning, og saa skulde jeg løse ham anden Gang.

Trekholt. Om saa skede, var der intet Ondt deri. Jeg har dem paa mine Godser, der har løset sig tre Gange. I veed selv, Tiderne ere onde og besværlige. Jeg skal indestaae for mine Bønders Skatter. Ofte taber jeg det halve og meer. Jeg nødes til at tage Penge paa andre Maader, hvor jeg kan faae dem, for at slippe skadesløs.

Søren. Vi stakkels Bønder.

TREKHOLT. IGEL. EN BONDE.

Bonden. God *Dag* Husbond. Er der da ingen Afslag at vente paa Indfæstnings-Pengene?

Trekholt. Som min Foged har sagt dig. 200 Rd. vil der til, ellers faaer du ikke den Gaard. Jeg veed du har Pengene, og meer end dem, jeg forlanger af dig.

Bonden. Men I har jo nylig ladt Gaarden syne efter den salig Mand, og som der siges, saa er jo Brøstfældigheden taxeret til 371 Rd. 2 Mk. og nogle Sk. Hvor kan jeg nu bestaae ved den Gaard? Brøstfældighed, og Indfæstning koster mig da efter saadan Regning henimod 600 Rd.

Trekholt. Du Slyngel! Kommer det dig ved, at undersøge, hvor høit jeg har ladet Brøstfældigheden taxere? Du, som en gammel Karl, du forstaaer jo nok,

hvordan det er gaaet til. Kort Beskeed, enten 200 Rd. Indfæstnings-Penge, eller i Morgen skikker jeg dig som Soldat til et gevorben Regiment.

Bonden. 100 Rd. Herre! dem kan og vil jeg give.

Trekholt, 200 Rd, skal du give, eller du er Soldat inden 24 Timer. Gjør hvad dig lyster.

Bonden. Der har I dem da.

Trekholt. Got, Søn. Det var brav. Du er en en af mine skikkeligste Karle. Jeg skal og holde dig i Agt og Ære. I Morgen skal Igel udfærdige dit Fæstebrev. Jeg ønsker dig til Lykke med Gaarden.

Bonden. Gaarden er god, Husbond. Bygningerne feile næsten intet: Og Inventarium er upaaklageligt. Men desbedrefor mig.

Trekholt. Det er mig kiert, at Jeg seer dig fornøjet.

BA

Bjørn Andersen (f. 1946) er kultursociolog; cand.mag. i dansk og kultursociologi. Har været lærer og fagkonsulent, har derefter arbejdet med planlægning og administration og arbejder nu på et projekt om Holberg. Er tilknyttet Holberg-Teatret i Kalundborg, se: <http://holberg.nu>. Har udgivet en digital udgave af »Danske Lov af 1683«. Web-side: <http://bjoerna.dk>